

УДК 94: 355.486 (438) (=161.2) „1942/1945”

**Нестор Мизак
(Чернівці)****УКРАЇНЦІ У ПОЛЬСЬКІЙ АРМІЇ
ГЕНЕРАЛА В. АНДЕРСА (1942-1945 рр.)**

У статті йдеться про участь українців Східної Галичини у бойових діях проти німецького нацизму у лавах польської армії ген. Владислава Андерса. Наголошується на несправедливому ставленні польського командування до українських вояків під час комплектування армії та бойових дій в Італії, про становище українців у післявоєнні роки.

Ключові слова: польський корпус, генерал Владислав Андерс, “андерсяки”, Монте-Кассіно, оборонна лінія “Густав”.

Участь українців Східної Галичини у війні проти гітлеризму в лавах польської армії генерала Владислава Андерса належить до найменш відомих, але актуальних сторінок української національної історії. Їхній внесок присвоїла собі держава, якій вони служили. Тому на цвинтарі Монте-Кассіно в Італії, де загинули у боях українці, не вказано їхньої національності. У полеміці з польською стороною у післявоєнні роки на адресу українців лунали несправедливі закиди як колаборантів у Другій світовій війні та заперечувалась їх участь у бойових діях у складі польської армії ген. В. Андерса.

Нині у часі новітньої історії польська держава виховує підрастаюче покоління на прикладах звияти своїх воїнів у різних військових формуваннях на полях Другої світової, проте участь українців у лавах польської армії замовчується і не пропагується. Польські історики продовжують розробляти складні теми участі поляків у боротьбі з гітлеризмом, проводячи наукові конференції в різних країнах світу. Прикметно, що одна з них відбулася 24-26 жовтня 2001 р. у м. Бузулук Оренбурзької обл., де проходило безпосереднє формування польської армії ген. В. Андерса. На конференції вказувалося, що польською стороною не вивчені архіви Російської Федерації з цього питання. Ніхто з польських і російських доповідачів жодним словом не згадав, що особовий склад армії ген. В. Андерса був досить строкатий за національностями і складався, крім поляків, з українців, білорусів і євреїв¹.

Питання участі українців у боротьбі з нацизмом на боці армії ген. В. Андерса є надзвичайно складним і його не подолати на рівні подвижництва окремих істориків. Йдеться про нагальну потребу вивчення обласних архівів НКВС РРФСР, які амністували галичан для вступу в польську армію, матеріалів фонду уповноваженого міністерства торгівлі СРСР із постачання евакуйованих з різних областей Росії. Потрібне детальне вивчення польських та британських архівів з формування армії, де можна знайти усі списки бійців особового складу, ідентифікувати місця народження та віросповідання вояків і на їх основі визначити, хто з них українець. Це важливе

питання наукові інституції можуть вирішити лише за підтримки на державному рівні, що неможливо нині (хіба що, можливо, в майбутньому).

У 80-х рр. XX ст. ідентифікацією українців у польській армії ген. В. Андерса займався ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені доктор Петро Гой у рамках студентської наукової пошукової програми “Стежками батьків по Європі”. Під його керівництвом створено відповідний комітет з досліджень, складено план, опубліковано звернення до українців діаспори зголошуватися усім, хто служив в армії, писати спогади, надсилати матеріали тощо. Будучи Головою Фондації Українського Вільного Університету з осідком у Нью-Йорку, П. Гой подбав про відповідні кошти для вивчення проблематики. Але несподівана хвороба і смерть доктора П. Гоя перервали його задум².

Основним джерелом щодо участі та кількості українців у польській армії ген. В. Андерса на цей час є спогади колишніх вояків армії Богдана Дурбака, магістра права з Бучача Теодора Даниліва, Юрія Єнкала, майора Володимира Яніва, отця митрата Івана Музички. Заслужують на увагу спогади воїна Миколи Козія із с. Богданівка Скалатського повіту Тернопільського воєводства “За чужу справу”, видані двічі окремими книгами у 1958 і 1961 рр. за літературною редакцією відомого діяча ОУН (мельниківців) Зиновія Книша. Автор розповідає про свою службу у польській армії напередодні Другої світової війни, перебування в полоні, поневіряння у Сибіру, потім мобілізацію до армії ген. Андерса та випробування, які доводилося йому долати на шляху бойового походу “корпусяків”. Називає прізвища багатьох українців, відомих йому в армії, також приблизну цифру – близько 20 тис. українських вояків³.

Цікавими є спогади самого ген. В. Андерса, у яких він недвозначно висловився, що в його 2-му корпусі служило близько 5 тис. вояків інших національностей. Про кількість вояків-українців у польській армії існують розрізнені дані: від 5 до 28 тис., у кожному разі – це багато⁴.

Основою для написання цього дослідження послужив архів капрала 2-го корпусу ген. Андерса Теодора Даниліва, юриста з містечка Бучача, який після війни замешкав в Англії, а ці матеріали передав в Україну дослідник Юрій Тимошенко з Коломиї. Серед названих матеріалів є й понад сорок унікальних фотографій, на яких зафіксовано побут і військове життя вояків, документи про закінчення старшинської школи, нагородні матеріали, листування з матір’ю на польській мові, особисті спогади автора та товаришів по зброї.

Як же розгорталися події навколо створення польської армії ген. Андерса, у якій опинилася велика кількість українців? Не претендуючи на повну виснажливість, спробуємо перегорнути сторінки тих трагічних для світу і України подій.

У розпалі першого місяця нападу Німеччини на СРСР, коли Червона армія масово відступала, у Лондоні 30 липня 1941 р. почалися переговори

між радянським послом у Великобританії І. Майським і польським прем'єром В. Сікорським. Для Радянського Союзу це був надзвичайно критичний час і він готовий був вести переговори з будь-якою стороною, тільки щоб знайти собі союзників. У результаті переговорів підписано угоду про відновлення дипломатичних відносин, у якій йшлося: "Радянський уряд надає амністію усім польським громадянам, що утримуються на радянській території як військовополонені, або на інших умовах з часу відновлення дипломатичних відносин"⁵.

Згодом заступник наркома внутрішніх справ комісар держбезпеки 3-го рангу В. Чернишов подав "Довідку про кількість розселених спецпереселенців – осадників, біженців і сімей репресованих (виселених із західних областей УРСР і БРСР станом на 1 серпня 1941 р.)". Їх чисельність становила 381 тис. осіб. Серед них колишніх військовополонених – 26160 осіб, осадників (колоністів. – *Н. М.*) і лісників – 132463, засуджених – 46597, сімей біженців і репресованих – 176 тис.

Загалом із західноукраїнського регіону станом на 13 лютого 1940 р. було депортовано 17206 сімей (89062 особи)⁶. Виселення та арешти, як відомо, продовжувалися і в наступні роки. У четвертому кварталі 1939 р. на територію України прибули з корінних земель Польщі 32725 біженців, які шукали надійного захисту від розпочатої гітлерівцями війни⁷. Їх спочатку розселили у різних областях України, а потім усіх депортували до Сибіру. Відповідно, відправили у Сибір біженців, які залишилися у Східній Галичині, й гадали, що там їм буде безпечніше.

Переселенці і біженці були розселені у 20 областях Радянського Союзу й у понад 150 районах Сибіру та Середньої Азії. А ще зазначимо, що серед цієї категорії було багато євреїв (64533 особи)⁸. Але всі ці дані, на нашу думку, є приблизними. За даними дослідника Івана Біласа, всього у Західній Україні у 1939-1941 рр. було репресовано 1 млн 70 тис. осіб.

Уся ця величезна маса населення, серед них і українське, стала соціальною базою для формування польської армії ген. Андерса. 12 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ про амністію польського населення в місцях поселення та концтаборах. Раднарком і ЦК ВКП (б) прийняли постанову "Про порядок звільнення польських громадян, амністованих згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР"⁹.

Здійснюючи такі кроки, Радянський Союз виношував далекоглядні плани війни з Німеччиною, водночас "визволення" Польщі жертвою польського народу – як патріотичної ударної сили у боротьбі з гітлеризмом, а потім включення Польщі в систему сателітних держав СРСР.

6 серпня польський уряд у Лондоні і радянські власті призначили генерала Владислава Андерса відповідальним за формування польської армії. (В. Андерс (1872-1970 рр.) – дивізійний генерал (генерал-лейтенант) польської армії. 27-28 вересня

1939 р. потрапив у радянський полон. Перебував у московській тюрмі на Луб'янці. 4 серпня звільнений. Командував обороною Львова 1939 р., коли німці увійшли до міста без єдиного пострілу. Йому належить заслуга першому дізнатися про розстріл польських офіцерів у Катині біля Смоленська)¹⁰.

Кремль замислив створити армію у максимально короткі строки та ввести її в зону бойових дій як "гарматне м'ясо" на Східному фронті, адже всі ці армії вважалися ворогами народу. Армію планувалося формувати за рахунок обов'язкового і добровільного контингенту. Але ген. Андерс думав інакше і цілеспрямовано втілював свій задум у життя. У супроводі радянських офіцерів генерал відвідував місця розселення польських громадян та агітував до вступу в армію. У першу чергу, приступили до формування двох піхотних дивізій по 7-8 тис. осіб кожна. Формування залежало від отримання зброї та обмундирування від Англії, США та СРСР.

19 серпня на засіданні польсько-радянської комісії полякам було заявлено право на створення згаданих армійських формувань. Андерсу передали список 1658 офіцерів, репресованих в СРСР, однак командного складу було замало. Новосформовані армійські підрозділи вирішено було дислокувати у Тоцькому і Татищевському таборах Чкаловської (нині Оренбурзької) і Саратовської областей зі штабом у Бузулуці Чкаловської обл.¹¹

Проте НКВС не спішив випускати польських громадян, а з ними і українських з таборів примусової і каторжної праці, хоча призивні комісії продовжували відвідувати концтабори та місця поселень. За період з 23 серпня по 2-6 вересня 1941 р. переважна більшість репресованих поляків, українців, білорусів і євреїв таки була амністована. Ось як про цей час розповідає у своїх мемуарах ген. Андерс: "Поляки, українці, білоруси, литовці, євреї, поміщики і селяни, офіцери і рядові, судді, купці, поліцейські і ксьондзи, пастори і рабини, всі були вирвані зі своїх будинків і втягнуті гігантською машиною НКВС, кинуті у тюрми і табори. За арештами йшло примусове виселення сімей у пустині Казахстану або сибірську тайгу (...). Коли я приступив до створення армії, зі всіх сторін Радянського Союзу потягнулися до місць постою перших наших частин колишні в'язні і депортовані. Їм доводилось долати тисячі кілометрів"¹².

Андерс вимагав звільнити з концтаборів не лише поляків, але й українців, білорусів, євреїв. "Нам повідомили, що білорусів, українців і євреїв випускати з тюрем не будуть, але ж вони не перестають залишатися польськими громадянами", – наполягав він.

Полковник радянського штабу Рудницький повідомляв, що радянські власті виступають проти прийому до армії представників національних меншин. Але ген. Андерс вперто протистояв такому підходу, адже договір від 30 липня 1941 р. абсолютно чітко і недвозначно вказував про звільнення всіх польських громадян. Процес помалу нормалізовувався,

і велика маса населення продовжувала рухатися в напрямі пунктів формування польської армії: Бузулук, Татищево, Тоцьк. Орієнтовно 12 вересня туди прибули 24828 колишніх військовополонених польської армії, які опинилися в Сибіру після т.зв. “визвольної місії” Червоної армії у Західній Україні та Білорусії. Серед них – також велика кількість українців, яких війна застала у лавах польської армії.

Однак звільнення з концтаборів відбувалося поза всякою логікою. Незважаючи на польсько-радянський договір, одних людей амністовували, інших притримували. Українець Юрій Єнкала, якого звільнили з архангельських концтаборів з відповідними документами на руках, пише, що він виїхав до міста Тюмень, потім до Свердловська. У Свердловську зустрівся з багатьма українцями з Архангельської зони. Далі шлях пролягав до Бузулука, де працювала польська призовна комісія. Звідти – до містечка Керміне на південний схід від Самарканда. Там, на нещастя, лютував тиф. Люди масово гинули, їх тут же хоронили. Але на це ніхто не зважав – усі прагнули до армії.

Хоча до армії приймали всіх охочих, однак польські комісії вимагали від призовників твердого переконання у приналежності до польської нації. Якщо хтось називав себе українцем, ставили йому категорію “Е” і завертали від служби як непридатного за станом здоров’я. Такі кандидати наступного разу змушені були називали себе поляками і їх зараховували до особового складу. Кому не пощастило на прийомі в Бузулуці, Керміне, їхали до Бухари, де також діяв збірний пункт, отже, робили все можливе, щоб вирватися за межі СРСР¹³.

Якщо з початку формування армії поляки гордо заявляли, що вони збираються відвойовувати Польщу, та з пихою ставилися до українців у рамках ідеології довоєнної Речі Посполитої, то, зазнавши спільних поневірянь, змінили своє ставлення до українців. Водночас надійшла команда від ген. В. Андерса не робити різниці між поляками і українцями. Тепер вони говорили: “Коледзи українці, ви громадяни Польщі, маєте обов’язок служити в польській армії, де б ви не були, спільно з нами битися проти спільного нашого ворога”. Автор розповідає, що “розум казав причепитися до поляків, бо це єдиний спосіб вирватися з “советського раю”. Коби лише за границю, а там побачимо”¹⁴.

Вояк-андерсівець Богдан Дурбак розповідає, що “...щасливі були ті українці, яких прізвища опинилися у спільному з поляками списку звільнених у перших тижнях після проголошення амністії. Отримавши “удостовереніє”, їхали з концтаборів “обдерті, голодні у драних ватованих блюзах і штанах, у гумових лагерних черевиках або лаптях. Приблизно п’ятдесят відсотків поляків, двадцять українців, а жидів і білорусів по п’ятнадцять. Мені гостро відчувалася польська зверхність. Поляки їхали воювати за свою Батьківщину у рамках кордонів 1939 р., а українці вважалися як у захисті від москалів, але з іншого боку думка про польського вояка для нас також видавалася чужою

і нереальною”¹⁵.

Приймальні комісії зразу не в силі були оформити таку велику кількість людей. Не вистачало обмундирування. Прибулих направляли в колгоспи, але більшість із них, фізично ослаблених у концтаборах, виявлялися непридатними до роботи. Через брак вітамінів табірні недуги – цинга, куряча сліпота сильно розвинулися. У одних випадали зуби, у других утворювалися дуже болючі рани, які не гоїлися, інші сліпнули й втрачали зір по заході сонця, а за браку мила майже усі мали коросту і воші. Народ потребував відпочинку, їжі, медичної допомоги, а не роботи.

Українець майор Володимир Янів, який також служив в армії Андерса, пише, що після звільнення з концтабору його відправили у колгосп в район ріки Амудар’я на збирання бавовни. Їсти не давали. Розповсюджувався тиф, від якого загинуло багато молодих людей.

Тисячі народу в Керміне біля Самарканда наприкінці лютого уподібнювалися на великий циганський табір, а в березні – на суцільний лазарет. Хворі на різні хвороби лежали повсюдно, мало хто з них виживав, “ішли всі до спільної ями”¹⁶.

Згідно зі спостереженнями Богдана Дурбака, за сім місяців у Керміне померло від тифу понад чотири тисячі людей – “тільки Бог один знає, скільки між ними спочиває українців”.

Невдачі Червоної армії на фронті та активні переговори на рівні британської дипломатії змусили Ставку Верховного командування СРСР піти на поступки ген. Андерсу щодо евакуації його армії на Близький Схід, хоч на той час, як уже згадувалося, у Сталіна був свій погляд на створення післявоєнної Польщі у рамках радянської сателітної держави.

1-го жовтня 1941 р. Л. Берія повідомив, що з 391 575 польських громадян, які перебували у таборах та на поселенні, звільнено 50 295 осіб, а з таборів військовополонених – 26 295 чоловік і, крім того, 265 248 спецпереселенців. Конкретно на формування армії Андерса направлено 25 115 військовополонених, туди ж прибули 16 647 звільнених з тюрем, таборів і поселень, 10 тис. ще були у дорозі, за якими ледь встигали їхні родини.

Таким чином, було нашвидкуруч сформовано дві польські дивізії та запасний полк з колишніх військовополонених і частково відібраних зі спецпереселенців, разом 23 851 вояк. Уже 6 листопада 1941 р. армія Андерса налічувала близько 30 тис. вояків. Але люди постійно прибували – молоді, середнього і навіть поважного віку¹⁷.

Ген. Андерсу як польському патріоту треба було створити якнайчисельнішу армію, силами якої можна було б “торгуватися” за майбутню польську державу. Але ситуація з її створенням і надалі залишалася складною. Для військових не вистачало обмундирування, частина з них мала лише верхній одяг і черевики. Радянські власті цілеспрямовано зменшували їм харчові пайки. Не вистачало військового реманенту, хлібопекарень, матеріалів для будівництва землянок.

Незадоволений станом формування армії, польський еміграційний уряд В. Сікорського у Лондоні почав вимагати виведення війська на територію Ірану. У кінці листопада 1941 р. прем'єр прилетів до Москви, де 3-го грудня відбулася принципова розмова між ним і Сталіним. У результаті переговорів домовились збільшити армію до семи дивізій та створити можливості виведення їх родин за межі СРСР.

25-го грудня прийнято постанову "Про польську армію на території СРСР" чисельністю 96 тис. вояків. Штаб армії тепер дислокувався у містечку Янге-Юль на території Узбецької РСР, а остаточні формування – на території Узбецької, Киргизької та Казахської РСР.

Українець з Бучача Теодор Данилів, магістр права за професією, зауважує, що армія Андерса формувалася за структурою польської армії довоєнного періоду і складалася з дивізій, полків, батальйонів, plutonів, дружин. Відповідно створювалися вишколи для старшин і підстаршин за родами військ, які йому довелося закінчити¹⁸.

Радянське командування все-таки не полишало думку перекинути польську армію на фронт, однак Л. Берія повідомив Сталіну про небажання армії воювати під червоними прапорами та визрівання у вояцькому середовищі націоналістичних настроїв. Крім того, західні союзники наполягали на важливості армії для оборони англійських нафтових комунікацій на Близькому Сході. Ці та інші причини вплинули на те, щоб нарешті позбутися незручної армії з території СРСР.

18-го березня 1942 р. у гострій розмові зі Сталіним ген. Андерс при дипломатичній підтримці Англії добився права на відправку армії в Іран. Сталін лютував. Наказав скоротити кількість пайків для солдатів, при цьому заявив: "Якщо поляки не хочуть тут воювати, хай так і скажуть. Я знаю, де військо формується, – воно там і залишиться. Обійдемося без вас. Можемо усіх віддати. Самі справимося. Відвоюємо Польщу і тоді вам віддамо. Але що на це скажуть люди?"¹⁹.

Однак передислокація таки почалася і завершилася 1-го вересня 1942 р., але ген. Андерс продовжував вимагати від прем'єра В. Сікорського, щоб той добивався від Сталіна продовження формування армії з того населення, яке ще залишилося в СРСР.

До міста Пехлеві на цей час прибуло 69917 осіб, з них військових – 41103. Разом під час двох евакуацій з СРСР виїхало близько 80 тис. військових і більше 37 тис. осіб їхніх родин²⁰.

Армія Андерса на території Ірану отримала назву "Польська армія на Сході". Її дооформили і озброїли англійською зброєю. Армія складалася з 3-ї, 5-ї, 6-ї, 7-ї піхотних дивізій і 12-го уланського полку. Що стосується важкої зброї, функціонував 7-й полк важкої артилерії, 7-й протитанковий полк, 7-й полк протиповітряної оборони. На озброєнні було 248 гармат, 288 протитанкових рушниць, 234 зенітки, 364 танки, 1241 бронетранспортер, 12664 автомобілі тощо²¹.

У 1945 р. чисельність армії ген. Андерса досягла 75 тис. осіб – в основному за рахунок поляків, визволених з німецьких концтаборів. Але застосування їм уже не знайшлося. У Польщі вже стояла радянська армія, і поляки, потрапивши у залежність від Радянського Союзу, змушені були вибирати комуністичний спосіб життя.

Скільки на цей час служило українців у польській армії Андерса? На жаль, точних даних немає. Як уже наголошувалося, національний склад армії був неоднорідним. Крім поляків, служило близько 30% українців, білорусів і євреїв 7. На це питання дещо пролив світло після війни ген. Андерс в інтерв'ю польській газеті "Дзєннік жолнежа", сказавши, що в його армії налічується 3,5 тис. греко-католиків і 3 тис. православних. Проте один із працівників польської секретної служби "двійки" у довірчій розмові зі згаданим Теодором Данилівим повідомив йому, що в усій польській армії служило близько 28 тис. українців. Крім цього, маємо ще одні дані. Колишній вояк Андрій Марків у листі до Т. Даниліва від 1 вересня 1983 р. писав: "Я працював у головній квартирі 5-ої дивізії і то в "одзєле пенєнжним", тобто в центрі шершінів. Там приходили різні розпорядження "поуфне і сцісьє тайне"... Я їх, очевидно, читав. Тим самим я знав, що в 5-тій Кресовій дивізії польській було приблизно 12 тис. вояків українців-католиків"²².

Вояк Михайло Козій у спогадах "За чужу справу" наголошує на цифрі 20 тис. українців й приходить до висновку, що кількість українських вояків мала б сягнути до 28 тис. Він згадує також про службу в Андерса багатьох українців, яких знав особисто. Серед них односельчанин Федір Голуб, Михайло Батіг із Золочівщини, Сарабун десь з-під Чорткова (напевно, із с. Сапогів Борщівського п-ту. – Н. М.), Андрій Пішик теж з Поділля, Штикало і Самчук з околиць Львова. Чимало було й волинських хлопців, як Бажаман, Кудра, Йоц та інші. "І поет між нами знайшовся, – пише він, – Михайло Стельмах із Золочівщини, складав собі якісь вірші, не дуже мудрі, все ж давали вони розраду в сумному житті. Зложив він навіть пісню "На Сибірі вітер віє" і ми її залюбки співали. З більш освічених людей між ними пам'ятаю тільки одного, пізнішого поручика, Петра Шавеля. Може, й більше було, небезпечно признаватися, то й тихо сиділи. Найбільше заприязнився я з молодим хлопцем з Станіславівщини. Іван Плоскодоняк називався. Вояком він ніколи не був, большевики арештували його, як багато молодих українців, вивезли на Сибір і тепер, коли прийшла амністія для колишніх польських громадян, доставили його до польської військової комісії"²³.

Генерал Андерс особисто командував 5-ю дивізією. У Палестині до армії Андерса приєднано 3-тю дивізію карпатських стрільців, сформовану з польських солдатів, які врятувалися від полону і втекли до Лівану. Серед них були знову ж таки українці, які служили в армії напередодні нападу Німеччини на Польщу.

Зміцнену додатковими силами армію Андерса перетворено у 2-й польський корпус у складі англійської армії, який налічував 48 тис. бійців і складався з 3-ї Карпатської піхотної дивізії під командуванням генерал-майора Броніслава Дуча, 5-ї Кресової піхотної дивізії “Зубри” бригадного генерала Никодима Сулика в основному з білорусів і поляків із Західної Білорусії. Дивізія мала у складі 4-й Волинський, 5-й Віленський (білоруський), 6-й Львівський, 15-й Познанський уланський та інші полки. До неї входив ще 2-й артилерійський корпус у складі полків середньої артилерії²⁴.

Варто згадати, що, крім 2-го корпусу, на стадії формування перебував 1-й корпус у Франції і збірний 3-й корпус на території Іраку, Палестини та Єгипту. Особливостями обмундирування вояків були берети з емблемою польського орла, куртки, штани, черевики. На лівому рамені левик у червоно-синьому полі, обрамлений синім кольором. Відзнакою, наприклад, цілої 5-ї дивізії була нашивка зображення на темно-жовтому кольорі. Під ним левик. Коли у 1945 р. дізналися, що і українські вояки-дивізійники носили відповідну левову відзнаку, наказали зняти її і перешити на комірці²⁵.

Перебуваючи на постой, 2-й корпус постійно навчався тактики ведення бою, вдосконалював нові зразки британської військової техніки, а хто з українців мав середню освіту, навчався у школі молодших командирів. Уся ця маса в Лівані освоювала високогірні курси вправ. Так, колишній вояк Т. Ладик розповідає, що в горах Лівану вони вивчали курс володіння новою протитанковою зброєю під назвою “Спігот”, яка була надто важкою і її треба було носити на спині²⁶.

В Іраку біля містечка Канакін розташовувався штаб армії. Військо почало отримувати добротні британські харчі і продовжувало інтенсивні навчання. Тут серед табору поляки зробили велику сцену з амфітеатром, на якій прикріпили велетенську мапу з нанесеними кордонами Речі Посполитої від Балтійського до Чорного морів. Нагнітався великопольський шовінізм, тому й українці не забарилися заявити про себе. Конспіративно вони почали налагоджувати між собою контакти, особливо під час релігійних свят²⁷.

На Великдень в арабській пустелі біля Багдада зібралися українські вояки. “Боже мій, – пише у спогадах Микола Козій, – чи думав хто, що зустрічатимемо Великдень на арабській пустині, недалеко Святої землі, де колись ходив Ісус Христос і навчав любити людей і славити Господа. Приїхали ми сюди не явно – славно з землі нашої української, зложити жертву на гріб Господній як вірні паломники, прославити ім’я його разом з іншими народами. Тайно серед гір і скель, ніби вільні люди, а в дійсності напівневільники прийшли сюди заспівати воскресну пісню Господеві, далеко від рідних, що їх може ніколи не побачимо, і що може не знають, чи живі ми”²⁸.

“Два тижні пізніше, – продовжує М. Козій, – відбувся товариський з’їзд українців армії Андерса.

Комусь першому прийшла така думка в голову. Повідомленням людей займалися Петро Шавель з Волині, Микола Залуцький, Сарабун з Сапогова, Іван Плоскодоняк. Йшлося про те, щоб устійнити точну цифру кількості українців в армії Андерса. Після кількомісячних підрахунків дійшли висновку, що українців в армії Андерса не менше 20 тис., а тих, що відкрито признавалися до своєї національності, біля чотирьох тисяч. Після дискусії вирішено відкрито ідентифікуватися, хто є українцем. Домовилися з війська в Іраку не дезертирувати, бо в пустинному краї ніде сховатися. Натомість подавати у світ, що в армії Андерса служать українці. У центральній касі армії працював у цей час українець Андрій Марків, що видавав себе, як і інші, за поляка, але повідомляв важливі інформації”²⁹.

Згодом у Тель-Авіві відбувся ще один збір вояків, яких зібралося понад двісті, й вирішено просити британське командування виділити українців в окрему від поляків армійську одиницю. Але, як виявилось, такий задум був передчасним.

У серпні 1944 р., подає Микола Козій, українським воякам потрапили до рук рідні газети “Новий шлях”, “Український робітник”, “Свобода”. “Кожну газету читали кількадесят хлопців, передавалася з рук до рук і читалася прихапцем, доки не лишалися від неї клапті”³⁰.

Спостерігаючи за активізацією українських вояків у Багдаді та інших пунктах, польська “двійка” почала переслуховування їх. Ще раз запитували, до якої національності належать. Якщо відповідали – до української, кричали, що такої немає. Сміливіші відповідали, що українці, як і поляки, однакові і підпорядковуються командуванню 8-ї Британської армії під командуванням ген. Монтгомері. Траплялися випадки арештів активістів.

З ходом часу 2-й корпус все ближче передислоковувався до театру воєнних дій. З Ірану в Ірак, звідти до Лівану й Палестини, потім єгипетського м. Ізмаїлій, а звідти до Порт-Саїда, щоб переплисти до Італії. 10-го лютого 1944 р. на кораблях по 5-6 тис. осіб корпус висадився в італійському порту Таранто³¹.

Найбільш кровопролитні бої в Італії тривали за гору біля містечка Монте-Кассіно. На цій горі розташовувався монастир бенедиктинців. Німці організували на ній укріплені доти, з яких утримували контроль над дорогою, що прямувала з Неаполя до Рима, мали багато озброєння і амуніції.

Учасник боїв отець Іван Музичка подає, що разом з підготовчими боями наступ на Монте-Кассіно тривав майже півроку, щоб зламати німецьку оборонну лінію “Густав”, що оперізувала Італію від Адріатики до Тіренського моря й загрожувала наступу держав союзниць антигітлерівської коаліції на Італію від Сицилії до Альп. Оборонною операцією німців командував ген. Кессельрінг³².

24 квітня вирушили знову на фронт і почали загальний наступ. Понад 500 гармат безперервно били дві години. Після рушила піхота. Піхотні батальйони в основному склалися з українців і

білорусів. З 11-го на 12 травня почалася друга атака на гору. Перший бункер здобув українець Михайло Паньківець родом із с. Погорілки біля Сарнів на Волині: “божевільний і відважний, незважаючи на крики й остороги товаришів, підсунувся під самий бункер і вийшов на нього із зв’язкою гранат. На четвертому бункері загинув. Там його і поховано з написом на могилі “Міхал Паньковец” і ніхто не знає, що лежить там син України, якого доля кинула в обійми смерті”, – так пише про свого загиблого друга Микола Козій³³.

Монте-Кассіно брала 5-та Крессова дивізія, що складалася в основному з українців та білорусів, якою поляки “латали” всюди діри у боях. Стояла біля підніжжя і Карпатська дивізія в основному з молодих поляків, яких командування помітно щадило.

У боях під Монте-Кассіно варто згадати трагічну долю білоруських формувань у складі німецької армії. Без згоди Білоруської центральної ради 1-шу Білоруську дивізію гітлерівці кинули на італійський фронт, якраз під Монте-Кассіно, проти 2-го корпусу ген. Андерса, у якій воювало багато білорусів, колишніх польських громадян. 1-ша Білоруська дивізія відмовилася вступати у бій, коли дізналася, що на протилежному боці також білоруси. За це німці розстріляли її командування, а саму дивізію перекинули на Рейн до тих частин, що мали стримувати американську армію. Командуючий ген. Езавітов увійшов у контакт з американцями й відкрив вогонь по німцях. Однак це їх не врятувало. Американське командування згодом передало залишки дивізії у руки НКВС³⁴.

Напередодні 18-го травня після тижневих напружених боїв лінію “Густава” прорвали. Німці спішно покинули перетворений у фортецю монастир, з якого не залишилося каменя на камені, і на його руїнах замайорів польський прапор, за який пролито стільки української крові.

2-й корпус пройшов з боями італійську кампанію від Кампо Боссо, Фоджджьо, Монте-Кассіно, Анкону, форсував ріки Сенія, Форлі, Анкону. Бойовий шлях українці у складі 2-го корпусу завершили у квітні 1945 р. взяттям Болоньї. Під Монте-Кассіно 2-й корпус, за неповними даними, втратив 924 воїни убитими і 4199 пораненими, а за всю війну – 3 тис. загиблими і 14 тис. пораненими. Безперечно, що ці втрати невеликі у порівнянні з кількістю полеглих на радянсько-німецьких фронтах цього періоду, тим не менше, кров загиблих безцінна³⁵.

Після закінчення війни у Європі 2-й корпус залишився в Італії як окупаційна сила союзницьких військ. Повоєнна ситуація, яка запанувала у світі, вимагала новітніх орієнтацій, у тім числі і українських вояків. Що робити далі? Куди і з ким іти вперед?

Найперше вирішили налагодити справу з українською капеланською службою в армії. Думка про українського капелана для корпусу виникла серед українських вояків на зібраннях у помешканні д-ра Бачинського, який напередодні війни поселився в

італійському містечку Порто Реканаті. Його квартира стала духовним центром “корпусяків”. У цій справі Теодор Данилів, порадившись з єпископом Іваном Бучкою, пішов на аудієнцію до папського кардинала Й. Е. Тіссерана. Той, хоч не твердо, зобов’язався допомогти. По кількох місяцях у розташування армійських підрозділів з Австрії прибув отець-капелан Степан Колянківський, який вже по-українськи відправляв Службу Божу, сповідав та виконував інші духовні “треби”. Додамо, що у 1-му корпусі душпастирствував отець Антон Годис, у 3-му – невідомо хто³⁶.

У перші місяці після війни для опіки українців у Римі створився Комітет на допомогу біженцям та іншим категоріям населення під керівництвом єпископа Івана Бучка. Українськими вояками було зібрано близько 80 тис. лір на видання енцикліки Папи римського Пія XII “Орієнталес Омнес”, присвячену Україні і Українській греко-католицькій церкві. Це була перша книжечка про Україну у післявоєнні місяці. Ще однією заслугою українських вояків була ідея вмурування таблиці з Отченашем в Єрусалимському монастирі “Патер Ностер”. Хоча таблицю вмурували значно пізніше, сьогодні вона розташована поруч з визначними світовими мовами, як арамейська, англійська, старослов’янська³⁷.

Під час служби в Італії український актив 2-го корпусу дізнався, що в таборі Ріміні перебувають інтерновані вояки 1-ї УД УНА (колишньої “СС-Галичина”). Почали їх навіщати і ділитися харчами, цигарками, грошима, які збирали для них “андерсяки”. Усі ці контакти вилилися у подарунок воїнам 1-ї УД УНА синьо-жовтого прапора на пам’ять про спільні жертви боротьби³⁸.

Відбулися також таємні зустрічі з представником Комітету українців Канади (КУК) про перспективи боротьби і майбутню долю українських вояків³⁹.

Почалися організаційні заходи щодо створення координаційного центру українців. Для цієї справи багато спричинився вояк Теодор Данилів, юрист за професією з довоєнних часів. Перш ніж створити Союз українців Британії, вивчив умови його реєстрації британськими службами. В армії почали збирати списки охочих вступити до СУБ. Заручившись підтримкою британських служб, вояки тепер сміливо заявляли про своє українське походження перед польськими офіцерами і солдатами. Напередодні виїзду до Англії організація СУБ уже налічувала понад 400 активних членів⁴⁰.

СУБ купив у Лондоні під свій офіс великий будинок, почав видавати часописи “Наш клич” і “Українська думка”. Коли до Англії 1947 р. почали прибувати “дивізійники”, СУБ уже в силі був їх організувати.

На жаль, через кілька років “андерсяки”, на відміну від дивізійників, “розчинилися” у повоєнному світі і не збереглися як комбатантська організація у рамках СУБу. Керівництво згодом перейшло до учасників 1-ї УД УНА. На згадку про участь у бойових діях в Італії багато українців нагороджено польськими хрестами “Віртуті Мілітарі”, “Хрестами

заслуги з мечами”, “Хрестами Монте-Кассіно”. З британських відзнак за італійську кампанію – “Королівською медаллю”, “Медаллю оборони”, “Зіркою Італії” та “Зіркою війни 1939-45 рр.”⁴¹

Нарешті, згадаємо, що у 60-80-х рр. ХХ ст. на Заході велася гостра полеміка, чиєї крові більше пролито під Монте-Кассіно – польської чи української. Лише розпад СРСР і поява на карті світу незалежних Польської і Української держав дещо згладдили ці суперечності.

У 50-ту річницю битви під Монте-Кассіно 1994 р. вперше було відзначено цю дату з участю представників різних народів, які під час війни стояли на протилежних позиціях. Запрошено білоруських, польських, єврейських італійських, українських вояків, навіть колишніх німецьких парашутистів. У присутності польського президента Леха Валенси поклали квіти до підніжжя монумента Невідомому воїну. Недавні вороги обнімалися і тиснули один одному руки. Ювілейне святкування у Монте-Кассіно стало взірцем того, як повинні поводити себе у ХХІ ст. колишні воюючі сторони.

¹ Годлеувські Л. Білоруські збройні сили в другій світовій війні // Л. Годлеувські. “Вісті Комбатанта” – Мюнхен, 1952. – Ч. 7-8 (33-34) – серп. – С. 20; Гутман И. Евреи в армии Андерса, сформированной в СССР // Романовский Д., Зильберкланг Д. Яд ва-Шем: Исследования: сборник. – Иерусалим: Яд ва-Шем // И. Гутман, 2010. – Т.2. – С.121-176; Армия Андерса. Материал из Википедии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

² Мизак Н. Добром нагріте серце // Н. Мизак. – Нью-Йорк-Чернівці, 2003. – С. –98-108.

³ Книш З. За чужу справу. – Торонто: Срібна сурма // З. Книш, 1961. – 365с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/.../22455-knish-z-za-chuzhu-spravu>.

⁴ Данилів Т. Українці у II польському корпусі ген. Андерса // Т. Данилів. – Лондон. – Архів Ю. Тимошенка: Коломия. – С.1-4.

⁵ Документация армии генерала Андерса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 // І. Білас. – Київ: Либідь, 1994. – Книга перша. – С. – 154.

⁷ Там само.

⁸ Білас І. – Вказ. праця – Книга друга. – С. – 200.

⁹ Марков В. Польская армия в СССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

¹⁰ Армия Андерса. Материал из Википедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

¹¹ Маевская Э. Поляки в Бузулуке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

¹² Армия Андерса. Материал из Википедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/).

¹³ Єнкала Ю. З концтабору до польського корпусу // Ю. Єнкала. “Сурмач”. – Лондон, 1955. – берез. – С.21-23.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Дурбак Б. Про службу українців у польській армії ген. В. Андерса // Б. Дурбак. – Лондон. – Архів Ю. Тимошенка:

Коломия. – С.1-33.

¹⁶ Янів В. Червоні маки під Монте-Кассіно // В. Янів. “Сурмач” – Лондон, 1994. – Ч.1. – 4 (118-121) – С. 37-38.

¹⁷ Марков В. От Бузулука до Монте-Кассино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

¹⁸ Лист Теодора Даниліва до Богдана Дурбака від 4-го лютого 1967 р. // Т. Данилів. – Лондон. – Архів Ю. Тимошенка: Коломия. – С.1-9.

¹⁹ Армия Андерса. Материал из Википедии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

²⁰ Музичка І. о. митрат. Монте-Кассіно: тут пролито й нашу кров // І. Музичка “Сурмач”. – Лондон, 1994 – Ч. 1-4 (118-121). – С. 34-36.

²¹ Марков В. От Бузулука до Монте-Кассино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

²² Лист Теодора Даниліва до Богдана Дурбака від 4-го лютого 1967 р. // Т. Данилів. – Лондон. – Архів Ю. Тимошенка: Коломия. – С. – 1-9.

²³ Книш З. За чужу справу. – Торонто: «Срібна сурма» // З. Книш, 1961. – 365с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/.../22455-knish-z-za-chuzhu-spravu>.

²⁴ Марков В. От Бузулука до Монте-Кассино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

²⁵ Дурбак Б. Вказ. праця. – С. 1-33.

²⁶ Лист Теодора ... – С.1-9.

²⁷ Дурбак Б. Вказ. праця. – С. 1-33.

²⁸ Музичка І. о. митрат. Монте-Кассіно: тут пролито й нашу кров // І. Музичка “Сурмач”. – Лондон, 1994 – Ч. 1-4 (118-121). – С.34-36.

²⁹ Дурбак Б. Вказ. праця. – С. 1-33.

³⁰ Книш З. За чужу справу. – Торонто: Срібна сурма // З. Книш, 1961. – 365с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/.../22455-knish-z-za-chuzhu-spravu>.

³¹ Дурбак Б. Вказ. праця. – С.1-33.

³² Музичка І. Вказ. праця. – С.34-36.

³³ Трираменні хрести на Монте-Кассіно // “Наше Слово”. – Варшава, 1985. – 26 трав.

³⁴ Білас І. Вказ. праця – Книга друга. – С. – 200.

³⁵ Марков В. От Бузулука до Монте-Кассино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polacy.narod.ru/Russin/buzuluk.htm/>.

³⁶ Данилів Т. Вказ. праця. – С.1-4.

³⁷ Данилів Т. Українці в II польському корпусі Андерса // Т. Данилів. «Вісті комбатанта». – Лондон, 1952. – Ч. 10-11 (24-25) – С. 2-3.

³⁸ Мин М. На прапор глянь // М. Мин. “Вісті комбатанта” – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – Ч. 1-4 (118-121). – С. 34-36; За свій рідний край. Ювілейний альманах, присвячений 40-літтю створення 1 УД УНА та бою під Бродами. – Аделаїда – Мельбурн – Сідней, 1984. – С.161.

³⁹ Данилів Т. Бувші корпусики в Англії // Т. Данилів. “Сурмач” – Лондон, 1956. – берез. – трав. – С. 6-7.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Янів В. Ще раз про українців під Монте-Кассіно // В. Янів. “Собода” 1985. – 2 лют.

Нестор Мизак
(Черновці)

**УКРАИНЦЫ В ПОЛЬСКОЙ АРМИИ
ГЕНЕРАЛА В. АНДЕРСА (1942-1945 гг.)**

В статье рассказывается об участии украинцев Восточной Галиции в боевых действиях против немецкого нацизма в рядах польской армии ген. Владислава Андерса, о несправедливом отношении польского командования к украинским воинам во время комплектования армии и боевых действиях в Италии, положении украинцев в послевоенные годы.

Ключевые слова: польский корпус, ген. Владислав Андерс, “андерсяки”, Монте-Кассино, оборонительная линия “Густав”.

Nestor Myzak
(Chernivtsi)

**UKRAINIANS IN THE POLISH ARMY
OF GENERAL V. ANDERS (1942-1945)**

The article describes the participation of Ukrainian of Eastern Galicia in combat against German Nazism in the ranks of the Polish Army led by gen. Vladyslav Anders. The author's emphasis is placed on the unfair treatment of Polish command to Ukrainian soldiers while manning the army and fighting in Italy, and Ukrainian position in the postwar years.

Keywords: Polish Corps, Gen. Vladyslav Anders, “andersists”, Monte Cassino, defensive line “Gustav”.

УДК 94 (477) “1945/1952”

Василь Ільницький
(Дрогобич)

**ВІДНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ У ДРОГОБИЦЬКІЙ
ОБЛАСТІ УРСР У 1944-1952 рр.**

У статті показано процес відновлення органів радянської влади у Дрогобицькій області. Автор дослідив особливості утвердження репресивно-каральних органів у Дрогобицькій області. Доведено, що в процесі утвердження основні сили радянської влади спрямовувалися на боротьбу із підпіллям ОУН та УПА.

Ключові слова: радянська адміністрація, Дрогобицька область, НКДБ, НКВС, МДБ, МВС, репресивно-каральні органи, ОУН, УПА.

На сьогоднішній день ще залишаються малодослідженими проблеми відновлення та утвердження радянської адміністрації на території західних областей УРСР. Вивчення цих питань допоможе пролити світло на форми і методи радянзації західноукраїнського краю, а також висвітлити заходи боротьби влади з ОУН і УПА у зазначений період.

Спеціальне дослідження, присвячене процесу відновлення органів радянської репресивно-каральної системи у Дрогобицькій області відсутнє. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлюються в

узагальнюючих дослідженнях з історії визвольного руху І. Біласа, Ю. Киричука, А. Кентія, А. Русначенка, а також у колективній монографії робочої групи із дослідження діяльності ОУН та УПА¹. Початковий етап функціонування радянської влади у Дрогобицькій області у своїй праці показує С. Макарчук². Важливі документи про утвердження радянської адміністрації містять опубліковані В. Сергійчуком збірники документів³. Тому метою статті є висвітлити процес відновлення та утвердження радянської адміністрації у Дрогобицькій області УРСР у перше повоєнне десятиріччя.

Після звільнення території Західної України від німецьких окупантів у другій половині 1944 р. боротьба на цих теренах не припинилася, вона вступила у нову фазу. Так зване “визволення” 1944 р. фактично не змінило становище українського народу. Тому продовжувалася повстанська боротьба, саме вона і була справжнім виразом бажань та сподівань українського народу, котрий, як кожен народ світу, хотів бути незалежним і мати свою державу.

Відзначимо, що друга “радянська” західних областей України відбувалася головним чином силами кадрів, що прибули зі східних областей. Серед 26 старосамбірських радянських функціонерів, які загинули 13 травня 1945 р. на дорозі між селами Біличі і Стрільбище Старосамбірського району, тільки один був місцевим, а 25 – направленими зі східних областей⁴. Багато з цих “східняків” не хотіли “радянлізувати” західні області, вишукували різні способи повернутися у рідні краї, але режим такі наміри суворо карав. На нараді у Дрогобичі 16 січня 1945 р. М. Хрущов говорив: “Дехто поганою роботою намагаються, щоб їх відкомандирували назад у східні області. Таких відкомандирувати тільки через арешт”⁵.

Керівництво вищих і низових ланок адміністрації складалося не з місцевого населення. В репресивно-каральних органах працювали в більшості росіяни. Корінне населення було відсторонене від управління навіть господарським життям⁶. Багато осіб, які працювали у радянській адміністрації до 1941 р., повернулися на свої посади⁷.

З метою легітимізації влади радянська адміністрація активно веде роботу із залучення місцевого населення у партію. Якщо з серпня 1944 р. по серпень 1946 р. у області членами і кандидатами у члени ВКП (б) прийнято 1008 осіб, або у місяць в середньому приймали 42 особи, то з серпня 1946 р. по грудень 1946 р. прийнято 274 особи, або 68 у місяць⁸. В області 18 січня 1945 р. було 175 первинних партійних організацій, районних – 27, міських – 4⁹, в яких нараховувалося 2197 осіб¹⁰. Вже 18 лютого 1945 р. в області налічувалося 193 первинні партійні організації, 27 районних, 4 міські¹¹.

Зазначимо, що засилля приїжджими працівниками радянської адміністрації продовжувалося і в наступні роки. 22 травня 1947 р. обком КП(б)У відрядив на роботу в міськрайвідділи МДБ у Дрогобицькій області 6 партійних функціонерів, 24 випускники